

INTEGRATÍV SZEMLÉLET A NEMZETKÖZI GAZDASÁGI KAPCSOLATOK JOGÁBAN

HORVÁTHY BALÁZS

tudományos munkatárs (MTA TK Jogtudományi Intézete)

1. Bevezető

Az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb figyelmet kapott a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogával¹ foglalkozó szakirodalomban a kereskedelem társadalmi hatásainak vizsgálata. Ezzel összefüggésben alapvető kérdésként fogalmazható meg, hogy a jognak e társadalmi hatásokra kell-e reflektálnia, vagyis a jogi szabályozás kialakítása és gyakorlata során szükséges-e a tiszta kereskedelempolitikai szempontokon túlmutató egyéb társadalmi – nem kereskedelmi, nem gazdasági jellegű – szempontokat is figyelembe venni, ezeket a szempontokat a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga szabályozásába integrálni. A múlt század utolsó évtizedétől kezdődően az irodalomban ‘*Trade and*’ jelzővel illetett irányzat² a szabályozás kapcsán számos szempontot elemez, a teljesség igénye nélkül környezetvédelmi,³ szociális,⁴ kulturális,⁵ etikai,⁶ vagy speciálisan emberi jogi⁷ vonatkozásokat vetnek fel.

¹ A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga alatt elsősorban a hazai irodalomban bevett és egy relatíve önálló jogterületre utaló fogalmat értünk (ld. BÁNRÉVY Gábor: *A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga*. Szent István Társulat, Budapest, 2001. 17.). Ehhez képest szűkebb fogalomként utalunk a nemzetközi gazdasági vagy kereskedelmi jogra is (*International Economic Law, International Trade Law*), amely szemléletét és spektrumát tekintve némileg eltér a hazai megközelítéstől, ti. globális nézőpontból – és nem egy adott állam jogrendszeréből kiindulva – mutatja be a nemzetközi szabályozást és így nem tartalmazza a nemzeti külkereskedelmi igazgatásra irányadó normákat. Mivel a tanulmány tárgya azonban kevésbé érinti az utóbbi, nemzeti szabályozást, és alapvetően a nemzetközi gazdasági-kereskedelmi szerződéses joganyag szempontjából releváns, így habár az előző fogalmak felváltva jelennek meg a lenti szövegben, ennek komolyabb módszertani, vagy tartalmi oka nincs.

² Joel PAUL a nemzetközi gazdasági jog ‘új mozgalmaként’ aposztrofálja a társadalmi implikációkkal összefüggő külső szempontok mérlegelését, ld. Joel R. PAUL: *The New Movements in International Economic Law*. *American University International Law Review*, 1995. 607–617. Ld. még Jeffrey L. DUNOFF: »Trade and«: *Recent Developments in Trade Policy and Scholarship – And Their Surprising Political Implications*. *Northwestern Journal of International Law & Business*, 1997. 759–774., Jeffrey L. DUNOFF: *The Death of the Trade Regime*. *European Journal of International Law*, 1999. 733–763.

³ A hazai jogi szakirodalom részlegesen foglalkozott a témával, ld. BÁNDI Gyula: *Környezetjog*. Szent István Társulat, Budapest, 2011. 397.; PALÁSTI Gábor: A környezet védelme a termékek forgalmának globális szabályozási rendszerében. In: FAZEKAS Judit – PALÁSTI Gábor (szerk.): *Globalizáció – Piacliberalizáció. A világméretű globalizáció megvalósításának jogi eszközrendszere, a piacliberalizációs szabályozás és korlátai*. Novotni Alapítvány, Miskolc, 2003.; BODA Zsolt: *Globális ökolitika*. Helikon, Budapest, 2004. 156–173.; KESERŰ Barna Arnold: A fenntartható fejlődés a GATT-WTO normarendszer tükrében. *Diskurzus* (Különszám), 2013. 34–41.; VIG Zoltán: Szabadkereskedelem és környezetvédelem: a WTO Vitarendezési Testületének gyakorlata. In: CSEHI Zoltán – RAFFAI Katalin (szerk.): *Állam és magánjog*. Pázmány Press, Budapest, 427–438.

⁴ Ld. pl. Frank J. GARCIA: *Trade and Justice: Linking the Linkage Debates*. *University of Pennsylvania Journal of International Economic Law*, 1998. 391–434.; BODA Zsolt: A méltányos kereskedelem elvei. *Esély*, 2001/4. 14–34.

⁵ Miklós KIRÁLY: *Cultural Dimension of International Economic Law*. In: Simona BERETTA – Roberto ZOBOLI (szerk.): *Global Governance in a Plural World*. Milano, Vita e Pensiero, 2010. 189–206.; Eckhard JANEBA: *International Trade and Cultural Identity*. *NBER Working Paper*, No. 10426, (April 2004); Szabó Sarolta: A kulturális javakkal kapcsolatos restitúciós perek és a külföldi állammal szembeni végrehajtás: a Chabad v. Orosz Föderáció ügy tanulságai. In: FEKETE Balázs – HORVÁTHY Balázs – KREISZ Brigitta: *A világ mi magunk vagyunk... Liber Amicorum Imre Vörös*. Budapest, HVG-ORAC, 2014. 462–477.

⁶ HORVÁTHY Balázs: *Környezetvédelmi és etikai szempontok metszéspontja a WTO gyakorlatában*. In: FEKETE Balázs – HORVÁTHY Balázs – KREISZ Brigitta: *A világ mi magunk vagyunk... Liber Amicorum Imre Vörös*. Budapest, HVG-ORAC, 2014. 224–239.

⁷ Gabrielle MARCEAU: *WTO Dispute Settlement and Human Rights*. *European Journal of International Law*, 2002/4. 753–814.; Hoe LIM: *Trade and Human Rights – What’s at Issue?* *Journal of World Trade*, 2001. 275–300; Salman BAL: *International Free Trade Agreements and Human Rights: Reinterpreting Article XX of the*

A nem kereskedelmi jellegű szempontok integrálásával összefüggő vizsgálatok a jogtudományi elemzéseken lényegesen túlmutatnak, voltaképpen egy többretegű diskurzust jelentenek, amely a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának jogtudományi megközelítései mellett a közgazdaságtudomány, politikatudomány, egyes szaktudományok és közpolitikai aspektusok (pl. környezettudományok és környezetpolitika stb.) nemzetközi kereskedelempolitikával kapcsolatos reflexióit váltja ki. E reflexiók többnyire konceptuális jellegű, szabályozási és intézményi problémákat vetnek fel, melyek gyökere a nemzetközi kereskedelem esetleges társadalmi hatásainak stratégiai kezelésére, az ezzel összefüggő környezetvédelmi szempontok mérlegelésére vezethetők vissza. E rétegek teljesen nem választhatók el egymástól, így a *'Trade and'* témakörök és a nem kereskedelmi jellegű szempontok vizsgálata nem nélkülözheti az interdiszciplináris megközelítéseket sem.

Habár e szemléletbeli változások kapcsán az irodalomban megjelenő egyes vélemények egyenesen a 'nemzetközi kereskedelem végéről' beszéltek,⁸ a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga alapvetően egy heterogén jogterületnek volt tekinthető, amelynek a szabályozásában, valamint a kapcsolódó jogviszonyokban – Bánrévy Gábor szavaival élve – számos 'együtthatóval kell számolni.'⁹ Kétségtelen, hogy a *'Trade and'* témakörök megjelenése és a közérdeklődés középpontjába kerülése kihívások elé állítják a nemzetközi kereskedelmi jogi szabályozást és magát a nemzetközi kereskedelempolitikát is, vagyis a szabályozás konceptuális újragondolása, valamint a kereskedelmen túlmutató szempontokra történő reflexió megkerülhetetlen.

Az alábbi írás a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogában bekövetkező változásokat és a kereskedelmen túlmutató szempontok integrációjával összefüggő kérdéseket az alábbi főbb csomópontokon keresztül vizsgálja. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának karaktere, valamint a nem kereskedelmi jellegű szempontok mibenlétének meghatározása (2.) után a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogában bekövetkező új helyzet okait vizsgálja (3.), amit a kereskedelmen túlmutató szempontok integrálásával összefüggő szabályozási kérdések vizsgálata követ (4.), végül a tanulmányt az összegző gondolatok zárják (5.).

2. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának változó karaktere és a nem kereskedelmi jellegű szempontok mibenléte

A modern kereskedelmi viszonyok XIX. századi megszilárdulásától kezdődően a nemzetközi kereskedelempolitikát a második világháború időszakáig egyfajta 'realista' megközelítés uralta. A 'realizmus' ebben a tekintetben arra utal – némileg szűkebb és praktikusabb értelemben, mint ahogyan az a nemzetközi kapcsolatok elméletében használatos¹⁰ –, hogy ebben az időszokban az államok nemzetközi kereskedelemmel összefüggő döntéseit, ideértve a nemzetközi kereskedelmi jogalkotást is, alapvetően olyan szempontok határozták meg, melyek a kereskedelempolitika és gazdaságpolitika centrumához voltak kapcsolhatóak. Természetesen ebben az időszakban sem jelentett mindez abszolút kizárólagosságot, kivételesen a kereskedelempolitikai döntéseket befolyásolták a kereskedelmi és gazdasági

GATT. *Minnesota Journal of Global Trade*, 2001. 62–108.; HORVÁTHY Balázs: Emberi jogi klauzulák az EU kereskedelmi és fejlesztési egyezményeiben. *Rendészeti szemle*, 2009/12. 118–134.; RAFFAI Katalin: Világkerkedelem és emberi jogok. In: RAFFAI Katalin (szerk.): *A nemzetközi gazdasági kapcsolatok a XXI. században: ünnepi kötet a nyolcvanéves Bánrévy Gábor tiszteletére*. Budapest, Pázmány Press, 2011. 88–99.

⁸ Ld. DUNOFF (1999) i.m. 733.

⁹ BÁNRÉVY i.m. 18.

¹⁰ Ld. pl. María GARCÍA: From Idealism to Realism? EU Preferential Trade Agreement Policy. *Journal of Contemporary European Research*. 2013/4. 521–541. GARCÍA használja a kereskedelmi realizmust hasonló értelemben. Megjegyezhető azonban, hogy itt nem a klasszikus – Morgenthau-i értelemben vett – realizmus közvetlen adaptálásáról van szó. Talán a klasszikus realizmushoz a kereskedelempolitikai elméletek közül a merkantilizmus állna a legközelebb, hiszen az is alapvetően a nemzeti érdek alá rendelt kereskedelempolitikát tartotta követendőnek.

érdekeken túlmutató tényezők is. Ennek talán a legpregnansabb – és a kereskedelem teljes történetén végighúzó – példája a külpolitikai szempontok figyelembevétele, amely kapcsán elegendő csak felidézni, hogy a ‘gazdasági hadviselés’ eszközehez már az ókori birodalmak is gyakran folyamodtak. De közelebbi példaként a napóleoni háborúk alatti ún. ‘kontinentális zárlat’,¹¹ illetve aktuális esetként az Oroszországgal szembeni gazdasági szankciók is megemlíthetők. Kivételt az előző tétel alól tehát az említett időszakban is találunk, így az előző megállapítás – a realista megközelítésre alapozó kereskedelempolitika – főszabályként értendő. Magyarozatként kiemelhető továbbá, hogy a második világháború előtti időszakban tapasztalható kereskedelempolitikai realizmus értelmezésünkben csak a kereskedelempolitikai döntések kialakításának hátterére – voltaképpen a közpolitikai környezetére – utal, és értelemszerűen nem jelentette azt, hogy minden állam azonos ‘gazdaságfilozófiai’ irányt követett volna. Másképpen megfogalmazva, a konkrét kereskedelempolitika lehetett, példának okáért, akár protekcionista, akár szabadkereskedelmi célzatú, viszont – a realizmus eredményeképpen – mindkét narratíva kereskedelmi és gazdasági érvekkel ugyanúgy alátámasztható volt (a protekcionizmus a hazai iparágak védelmének keresztül, a szabadkereskedelmi álláspont pedig az importfüggő ágazatok és a fogyasztók ‘szolgáltatán’ keresztül célozta a jólétet).

A második világháborút követően azonban lényegében változik meg a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga és a kereskedelempolitikai döntéshozatal arculata. A nem kereskedelmi jellegű szempontok fokozatosan beépülnek a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogáról folyó diskurzusba, és részben magába a szabályozásba is. Tanúi lehetünk annak, hogy megjelennek olyan jogintézmények, melyek megalkotása, valamint e szabályok alkalmazása során a döntések a kereskedelmi és gazdasági megfontolások mellett, vagy sokszor e megfontolásokat egyenesen felülírva más specifikus közpolitikai célkitűzések mérlegelésének függvénye lesz. E változás csúcspontját – miként arra az alábbiakban még visszatérünk – a múlt század ’90-es éveiben éri el, és mára a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga szempontjából releváns nem kereskedelmi megfontolások széles köre képezi tárgyát az ezzel összefüggő vitáknak. E szempontok között találunk olyat, amely multilaterális egyezményben, így a WTO-hoz kapcsolódó együttműködésben is jelen van (pl. környezetvédelem és fenntartható fejlődés, egészségvédelem, közkerölcs védelme). Egyes megfontolások bilaterális kereskedelmi egyezményekben tűnnek fel, pl. emberi jogok védelme az EU, munkabiztonság az USA, az őshonos lakosság jogainak védelme pedig Új-Zéland egyezményeiben; más szempontok pedig specifikus, kereskedelmi rendelkezéseket is magában foglaló nemzetközi megállapodások tárgyát képezik (pl. kultúra védelme, fogyasztóvédelem).

A nem kereskedelmi jellegű tényezők tehát módszertanilag nem rendezhetők egy átfogó ‘tablóba’, a nemzetközi kereskedelemmel összefüggő globális kezdeményezéseket figyelembe véve azonban súlypontként a környezetvédelem, fenntartható fejlődés és az emberi jogok védelme kiemelhető, ezek a szempontok a Kereskedelmi Világszervezet jogrendjével kapcsolatban is felmerültek, de emellett utalni lehet az ENSZ Globális Megállapodás (*UN Global Compact*) kezdeményezésére is. Ez ugyan nem nemzetközi megállapodás, hanem az üzleti szféra irányában megfogalmazott, etikus magatartásra vonatkozó elvárások összessége, azonban az abban megfogalmazott tíz alapelv közül öt az emberi jogokat és a környezet védelmét érinti.¹²

¹¹ A ‘kontinentális zárlat’ valójában kereskedelmi blokádnak volt, amit Napóleon 1806. november 21-én kelt berlini dekrétumával vezetett be Nagy-Britannia és a brit gyarmatok elszigetelése céljából. Következésképpen az Anglia által korábban szállított árucikkek, jórészt a brit gyarmatokról származó áruk kereskedelmi útvonala elterelődött, és azokat csak keleti irányból lehetett beszállítani az európai kontinensre. (A blokádnak sikertelennek volt mondható, hiszen végeredményben e szankciókkal sem sikerült Napóleonnak térdre kényszerítenie a Brit Birodalmat).

¹² Az ENSZ Globális Megállapodás önkéntes alapon tömöríti az üzleti szféra szereplőit, létrehozását Kofi ANNAN egykori ENSZ-főtitkár kezdeményezte a Világ gazdasági Fórum 1999-es találkozásánál. Az ENSZ

3. A változás bekövetkezésének lehetséges okai

Kérdésként vetődik fel, hogy a fent leírt folyamatot milyen okok váltották ki. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogát is érintő változásokat számos megközelítésben taglalja a szakirodalom, a legátfogóbb módszer a globalizáció folyamatába helyezi az elmúlt évtizedek fejlődési irányait.¹³ Ehelyütt ilyen széleskörű elemzésre nincs lehetőség, ehhez képest lényegesen szűkebb dimenziót vizsgálunk, nevezetesen négy olyan szempontot, amelyek valószínűsíthetően közvetlen összefüggésben állnak a nem kereskedelmi szempontok felértékelődésével.

3.1. A klasszikus kereskedelmi liberalizációs potenciál kimerülése

A második világháborút követően a GATT 1947 keretében végbemenő tarififikációs folyamat, illetve az ezzel párhuzamosan meginduló markáns vámcsökkentés már a '70-es években – a Tokió-forduló keretében – kezdi elérni a lehetséges és ésszerű kompromisszum határait. Minekután a nemzetközi forgalom, elsősorban az ipari termékek körében nagyrészt már a minimális szinten lekötött vámok között zajlott, így az ebben rejlő további liberalizációs lehetőségek már elenyészőek voltak, minek következtében a figyelem kezdett áthelyeződni a tarifális akadályokról a nem tarifális korlátokra. A célkitűzés alapvetően az volt, hogy egyrészt a közös szabályokat alakítsanak ki a vámon kívüli, nem tarifális akadályokra vonatkozóan (ld. pl. a Tokió-fordulón elfogadott TBT-megállapodást), másfelől hogy ezek szerepét minimálisra mérsékeljék. Megjegyezhető, hogy e változás és hangsúlyeltolódás mögött egy, a tarififikációs és vámcsökkentési folyamat által előidézett, voltaképpen szuverenitási probléma is meghúzódott. Ugyanis az átlagos vámszint drasztikus csökkenése következtében a GATT részes államok külkereskedelmet autonóm módon befolyásolni képes eszköztárára lényegesen beszűkült, ennél fogva protekcionista jellegű kereskedelempolitikai célokat hagyományos autonóm eszközökkel már nem voltak képesek elérni. Következésképpen a külkereskedelmi igazgatások egyrészt olyan – sokszor a jogon kívüli, ún. 'szürke zónás' – eszközökhöz nyúltak, amelyek általában látszólag megfeleltek a multilaterális kereteknek – legalább is azokat kifejezetten tiltó rendelkezéseket nem találtak –, viszont diszkriminatív, illetve egyéb tisztességtelennek minősíthető jellegükből adódóan a nemzetközi multilaterális szerződéses joganyag alapelveivel nehezen voltak összeegyeztethetőek. Másrészt a beszűkülő kereskedelempolitikai mozgástérre adott válaszként az államok figyelmé is egyre inkább a nem tarifális akadályokban rejlő lehetőségekre kezdett irányulni.¹⁴

Globális Megállapodás célja, hogy a vállalatok az emberi jogok, a környezetvédelem, a munka és a korrupció elleni küzdelem nemzetközi szintem elismert irányelveivel összhangban teljesítsék társadalmi felelősségvállalásukat. A Globális Megállapodás elérhető: <https://www.unglobalcompact.org/> [letöltve: 2014.12.01.] Ld. továbbá: Andreas BLÜTHNER: The global compact and the WTO 'trade ands' : implementing universal values in the globalization process. In: Martin NETTESHEIM – Gerald G. SANDER: *WTO-Recht und Globalisierung*. Berlin, Duncker und Humblot, 2003. 313–334.

¹³ MARTONYI János: Globális jog, európai jog, magyar jog. In: [sz.n.]: *Ius Privatum – Ius Commune Europae. Liber Amicorum Studia Ferenc Mádl Dedicata*. Budapest, ELTE ÁJK Nemzetközi Magánjogi Tanszék, 2001. 189–205.

¹⁴ A protekcionista jellegű, nem tarifális kereskedelmi akadályok az '80-as évek közepére az ipari államok összimportjának már mintegy 16%-át érintik. E kereskedelmi magatartásformák közös jellemzője, hogy államoknak – vagyis nem vállalatoknak – tudhatók be és egyetlen céljuk, hogy megnehezítsék vagy lehetetlenné tegyék a piacukra történő bejutást (pl. indokolatlanul elhúzódó engedélyezési eljárások, származási szabályok diszkriminatív alkalmazása, hátrányos megkülönböztetést alkalmazó adójogszabályok stb.). E tisztességtelen eszközökkel szemben a GATT által is biztosított instrumentumok (dömpingvám, szubvencióellenes eljárás stb.) hatástalanok vagy a tényállás jellegénél fogva nem alkalmazhatók, így logikusan merült fel az igény, hogy a hátrányba került termelők államai is megkeressék az e korlátok lebontását lehetővé tevő megoldásokat. Ld. Jagdish BHAGWATI: *Protectionism*. Cambridge, The MIT Press, 1989. 45.

Mindezek a tényezők együttesen eredményezték azt a változást, hogy a multilaterális szabályozás és a liberalizációs törekvések fókuszába a vámon kívüli akadályok kerültek. Viszont szemben a vámokkal összefüggő liberalizációval, amelyek részletei jórészt csak a színtfalak mögött voltak láthatóak, a nem tarifális akadályok lebontása már lényegesen összetettebb társadalmi implikációkat váltott ki. Ebben a kontextusban ugyanis voltaképpen minden fogyasztóvédelmi standard, szociálpolitikai intézkedés, a környezet maga szintű védelmét szolgáló eszköz, vagy a nemzeti, helyi kultúrát védő intézkedés potenciális kereskedelmi korlátnak minősül és a protekcionizmus gyanúját vetíti előre. Ezen eszközök lebontása tehát semmiképpen sem bizonyult problémamentesnek, ugyanis a nem tarifális eszközök nagy része az államok által alkalmazott olyan intézkedésekből áll, melyek a társadalom mindennapjaiban is jól érzékelhető hatásokkal bír.

Összegezve tehát az említett ok azt sugallja, hogy a tarifális eszközök körében kifutó liberalizációs folyamat potenciáljának csökkentése, mintegy spillover-hatásként elvezetett a nem tarifális eszközök körében meginduló liberalizációhoz, amellyel kapcsolatban azonban már idejekorán látható volt, hogy az államokban a korlátok felszámolása akár társadalmi ellenállást is kiválthat.

3.2. A nemzetközi kereskedelmi rendszer földrajzi kibővülése

Az elmúlt évtizedekben a nemzetközi kereskedelmi rendszer kibővülése tárgyi és földrajzi értelemben is végbemegy. Ezek közül szempontunkból kevésbé bír jelentőséggel a kereskedelem tárgyának kiszélesedése – árukereskedelmen túlmutató területek, pl. szolgáltatások megjelenése –, mint inkább az a tény, hogy mára a multilaterális kereskedelmi rendszer földrajzi értelemben szinte majdhogynem globálissá vált. Az elmúlt évtizedekben egyre intenzívebben kapcsolódnak be a multilaterális keretekbe a feltörekvő, valamint a legkevésbé fejlett országok, melynek eredményeképpen a kereskedelmi rendszerben – pl. a WTO intézményében – közvetlenül megjelentek a fejlett-fejlődő államok, az Észak-Dél ellentétekkel is terhelt összefüggése.

Szemben az GATT 1947 alapítói között megmutatkozó nagyjából egyenletes gazdasági fejlettségi szinttel, a WTO mai, 160 tagot számláló struktúrájában a konvergencia már nem várható el. Ebben az összefüggésben tehát a drága környezetvédelmi, szociális stb. standardok a versenyképességet csökkentő tényezőnek számítanak, így a nem fejlett államok alapvetően nem érdekeltek a fejlett szabályozás átvételében. Amiben viszont annál inkább érdekeltek, hogy a saját szabályozási szintjüket a lehető legalacsonyabb szinten tartsák (ld. *race to the bottom* effektus), megtartva ezzel is versenyelőnyüket és magukhoz vonva a termelő iparágakat, akármekkora környezeti stb. externális költség felvállalásának az árán is. Kétségtelen azonban, hogy a fejletett standardok megfelelési költségei aránytalanul sújthatják a fejlődő államokat, így nem meglepő, hogy e szabályozások, pl. magas szintű környezet védelemben a fejlődő államok a fejlett országok protekcionista törekvéseit (ld. pl. 'zöld protekcionizmus') látják. A nem kereskedelmi akadályok kérdése tehát a fejlett-fejlődő államok viszonyában is megjelenik és éles vitákat alapoz meg.

3.3. Regionális és a bilaterális kereskedelmi kapcsolatrendszer felértékelődése

Többnyire a Doha-forduló lehetséges kimenetelét és a Kereskedelmi Világszervezet jövőjét keresendő fogalmazódnak meg vélemények az elmúlt évtizedben felerősödő regionális és bilaterális tendenciákkal kapcsolatban.¹⁵ Ebben az értelmezésben – mintegy *circulus*

¹⁵ Ld. különösképpen BALDWIN tanulmányait, kifejezetten: Richard BALDWIN: Big-Think Regionalism: a critical survey. In: Antoni ESTEVADEORDAL – Kati SUOMINEN – Robert TEH: *Regional Rules in the Global Trading System*. Cambridge University Press, 2007. 17–95. Az utóbbi évek folyamatai kapcsán is a szerző kiemelt következtetése a regionális integrációk dominóhatása, ami a tanulmány közzétételét követő időszakban elfogadott új egyezmények empirikusan is visszaigazolnak. Megjegyezhető, hogy a domino-hatás újraértelmezésével Baldwin a regionalizmus-bilateralizmus kapcsán már a '90-es években foglalkozott, ld.

*vitiosus*ként – a Doha-forduló lezáratlansága globális gazdasági bizonytalanságot generál és ez erősíti a bilaterális és regionális kereskedelmi megállapodások megkötésének tendenciáját. Mindez viszont önmagában is gyengíti a meglévő multilaterális világkereskedelmi rendszert, másrészt a regionális és bilaterális szinten nyújtott preferenciák megszilárdulásával voltaképpen lehetetlenné válik a WTO jövőbeli reformja és az ésszerű kompromisszum kialakítása a Doha-fordulón. Másképpen kifejezve, a felerősödő regionalizmus és bilateralizmus az egész szervezetet veszélyezteti.¹⁶

Önmagában viszont ezeknek a tendenciáknak nem kellene befolyásolniuk a nem kereskedelmi jellegű tényezőkről folytatott diskurzust. Ha viszont megnézzük, hogy a XXI. századi bilateralizmus hajtóerejét mely államok adják, jelesül elsősorban az Európai Unió és az Egyesült Államok, akkor ez az összefüggés kézzelfoghatóvá válik. Az Európai Unió már a '70-es évektől kezdődően elkötelezett egy inkluzív, a kereskedelmi szempontokon túlmenő mérlegelést is magában foglaló kereskedelempolitika mellett. Ez az 'értékvezérelt' kereskedelempolitika az Európai Unióban – a Lisszaboni Szerződés óta – világos alapszerződési háttérre épül, így az egységes külkapcsolati rendszeren belül az EUSz 21. cikke minden külső uniós tevékenység esetében, így a kereskedelempolitikában is megköveteli a rendkívül heterogén közös elvek és célkitűzések a betartását.¹⁷ Az Egyesült Államokban is hasonló törekvéseket figyelhetünk meg az utóbbi időben, így nagy visszhangot kapott, amikor 2014 elején Michael FROMAN, kereskedelempolitikai megbízott beszédében meghatározott értékek kereskedelmi érvényesítése mellett szállt síkra.¹⁸

Ha tehát figyelembe vesszük, hogy egyaránt tárgyalások folynak a Transzatlanti Kereskedelmi és Befektetési Partnerségről (*Transatlantic Trade and Investment Partnership – T-TIP*), valamint a Transzpacifikus Partnerségről (*Trans-Pacific Partnership – TPP*), e kezdeményezések sikere esetén a világkereskedelem tetemes hányada¹⁹ fog olyan szerződéseken keresztül bonyolódni, amelyek széles körben – a jelenlegi WTO szabályokhoz képest lényegesen szélesebb körben – integrálnak magukba nem kereskedelmi jellegű megfontolásokat.

Ebben a tekintetben tehát a regionalizmus és bilateralizmus tendenciája elősegíti e szempontok beépülését, későbbi érvényesülését, és voltaképpen széles földrajzi dimenzióban fektetik le az 'értékvezérelt' nemzetközi kereskedelempolitika jogi alapjait.

3.4. Transzparencia és a társadalmi részvétel megerősödése a kereskedelempolitikai döntéshozatalban

Richard BALDWIN: A domino theory of regionalism. In: Jagdish BHAGWATI – Pravin KRISHNA and Arvind PANAGARIYA: *Trading blocs: Alternative approaches to analyzing preferential trade agreements*. Cambridge, MIT Press, 1999. 479–502.

¹⁶ Ld. a BALDWIN-féle dominóeffektust az integrációelméletben, vagyis a regionalizmus és a bilateralizmus által generált hatások e tendenciákat végképp egy irányba terelik, BALDWIN (1999) i.m. 479.

¹⁷ Ld. ehhez Angelos DIMOPOULOS: The common commercial policy after Lisbon: Establishing parallelism between internal and external economic relations? *Croatian Yearbook of European Law and Policy*, 2008/4. 101–129.; HORVÁTHY Balázs: A közös kereskedelempolitika alapelvei és célkitűzései az integrált uniós külkapcsolatrendszer tükrében. *Justum Aequum Salutare*, 2014/1. 51–69.

¹⁸ Ld. A Values-Driven Trade Policy (Speech of U.S. Trade Representative Michael Froman, February 18, 2014) <http://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/2014/02/Center-for-American-Progress-Remarks-Ambassador-Froman-2-18-14.pdf> [letöltve: 2014.12.01.]

¹⁹ A T-TIP keretében az EU és az USA bilaterális forgalma produkálja a világkereskedelmi forgalom kb. 30%-át és a világ GDP-jének közel 50%-át, míg a TPP tárgyalásába bevont 11 ország közötti kapcsolatok a világkereskedelmi forgalom harmadát, és a világ GDP-jének pedig 40%-át adják. Ld. Commission Staff Working Document – Executive Summary of the Impact Assessment on the Future of the EU-US Trade Relations, SWD(12.3.2013) 69 final, 2.; Trans-Pacific Partnership Ministers Chart Path Forward on Key Issues and Confirm Next Steps on Japan's Entry (Joint Statement of TPP Ministers of 04/20/2013), <http://www.ustr.gov/about-us/press-office/press-releases/2013/april/joint-statement-tpp-ministers> [letöltve: 2014.12.01.]

Végül, külön okként kell utalni arra a változásra, amely a kereskedelempolitikai döntéshozatalban a '90-es évektől kezdődően az egyre szélesebb társadalmi részvételben öltött testet. E folyamat jól megfigyelhető volt az Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény (*North American Free Trade Agreement*, NAFTA) tárgyalása során is, ti. többnyire az 1992-es USA elnökválasztási kampánynak, a civil mozgalmak tevékenységének, illetve részben az 1993-as kanadai választásoknak volt betudható,²⁰ hogy a kereskedelempolitikai célkitűzések mellett pl. környezetvédelmi szempontok is fő prioritásként kerültek a tárgyalások középpontjába. A NAFTA hatálybalépésének napján pedig – a közismert történet szerint – Mexikóban Chiapas tartományból származó indiánok – a Zapatista Nemzeti Felszabadító Hadsereg tagjai – elfoglaltak több települést, és a NAFTA-val összefüggő számos követelést – pl. a tőke szabad áramlásával kapcsolatos rendelkezések felfüggesztését, így földtulajdon-szerzési moratóriumot – fogalmztak meg.²¹ A civil társadalom részvételének legemblematikusabb jelképe azonban a 'Seattle-i csata' volt 1999-ben.²² Ekkor NGO-k, szakszervezetek, egyházak és egyéb civil szervezeteket szimpatizánsai által szervezett békés tüntetések utcai zavargásokba torkollottak, nagyban befolyásolva a városban tartandó WTO miniszteri konferencia kimenetelét, amely végül sikertelenül zárult. Ennélfogva a 'Seattle-i csatának' volt betudható, hogy az eredeti forgatókönyv szerint ekkor (még) nem sikerült megnyitni az új WTO felülvizsgálati fordulót, de a szimbolikus hatása ennél jelentősebb volt, kifejezte ugyanis a globális civil társadalom 'ütöképes politikai erejét'.²³

Az elmúlt két évtizedben tehát a nemzetközi civil mozgalmak minőségi változásokon esnek át, tematikus jellegű transznacionális mozgalmak jelennek meg, amelyek ugyan saját működési területükhöz köthető specifikus célokat követnek, azonban e mozgalmakat számos közös téma össze is kapcsolja (pl. antiglobalizmus, szabadkereskedelem elutasítása, szolgáltatások és közszolgáltatásokat érintő liberalizáció, a tőkeáramlás, a közvetlen tőkebefektetések korlátozása stb.), valamint e mozgalmak zászlaján szerepel a széleskörű társadalmi részvétel, valamint nagyfokú transzparencia biztosítása a kereskedelmi döntésekben.

Ennek tükrében nem véletlen, hogy – aktuális példát említve – az Európai Unió és az Egyesült Államok között jelenleg folyamatban lévő transzatlanti szabadkereskedelmi tárgyalások során szintén nagy hangsúlyt kap az átláthatóság kérdése. Ennek előzménye az Európai Parlament és a Tanács, illetve Bizottság közötti jogvita, melynek tárgya a nemzetközi tárgyalások dokumentumaihoz történő hozzáférés megtagadásának jogszerűsége volt.²⁴ A Törvényszék 2012-ben kelt ítéletében ugyan megsemmisítette azt a tanácsi dokumentumot, amely

²⁰ Ld. Howard MANN: NAFTA and the Environment: Lessons for the Future. In: Gary P. SAMPSON – John WHALLEY: *The WTO, Trade and the Environment. Critical Perspectives on the Global Trading System and the WTO*. Cheltenham, Elgar, 1995. 647.; a belpolitikai háttér részletesebben kifejtését adja: Andreas KNORR: *Umweltschutz, nachhaltige Entwicklung und Freihandel*. Stuttgart, Lucius, 1997. 89–98.; az egyezmények egyesült államokbeli ratifikációjával összefüggő, később fellángoló alkotmányjogi vitákhoz ld. Steve CHARNOVITZ: The NAFTA Environmental Side Agreement: Implications for Environmental Cooperation, Trade Policy, and American Treaty-making. *Temple International and Comparative Law Journal*, 1994/2. 257–315.

²¹ Ld. Greg Campbell: The NAFTA War. Minneapolis, University of Minnesota, Center for the Advancement of Journalism, 1996. <http://www.tc.umn.edu/~fayxx001/text/naftawar.html> [letöltve: 2014.12.01.]

²² Ld. SCHEIRING Gábor: Seattle nyomában: A globalizációkritikai mozgalom mint a globális kormányzás új tényezője. *Politikatudományi szemle*, 2008/3. 87–110.

²³ David KORTEN: Seattle +10. *YES! magazine* (Jul 15, 2009), <http://www.yesmagazine.org/new-economy/seattle-10> [letöltve: 2014.12.01.]

²⁴ Ld. T-529/09 In 't Veld kontra Tanács, EU:T:2012:215. Sophie in 't Veld egy bizottsági tárgyalási mandátumba kívánt volna teljes körű betekintést kapni. A kérdéses egyezmény az USA és az EU között a pénzügyi üzenetadatoknak az USA Pénzügyminisztériuma részére történő elérhetővé tételéről szóló nemzetközi megállapodás volt. A betekintést a Tanács 2009. október 29-éi határozatában tagadta meg, amelyet a Törvényszék ítéletében megsemmisített.

megtagadta az európai parlamenti képviselőnek a tárgyalási irányelvekbe történő betekintést, azonban az ítélettel szemben mind a Tanács, mind a Bizottság fellebbezett. Tekintettel arra, hogy a Bíróság 2014 nyarán kelt ítéletében a fellebbezéseket elutasította,²⁵ a jogvita végérvényesen lezárul, és az ügy jól illeszkedett a T-TIP kapcsán fellángolt vitákba is. Ezen túlmenően mindenképpen jelzésértékű volt a Tanács és a Bizottság felé, hogy a nyilvánosságot korlátozó nemzetközi tárgyalási gyakorlat és a kereskedelmi tárgyalások dokumentumaihoz való hozzáférés szinte automatikusnak mondható korlátozása megérett a felülvizsgálatra. Ezt siettette maga az Ombudsman is, aki vizsgálatot és nyilvános konzultációt rendelt el ebben a témában.²⁶

Végül a Bizottság 2014 novemberében – engedve a többirányú nyomásnak – közzétette a nemzetközi tárgyalások nyilvánosságával kapcsolatos új alapelveket, valamint kifejezetten a T-TIP kapcsán is szélesebb átláthatóság mellett kötelezte el magát.²⁷ Ennek eredményeképpen utólagosan a 2013-ban közzétett tárgyalási irányelvek minősítését is feloldották, a dokumentum ma már szabadon elérhető a világhálón is.²⁸

Az előző példák is jól mutatják a társadalmi részvétel és az átláthatóság melletti növekvő elkötelezettséget. Ezek a változások szorosan kapcsolódnak ahhoz a korábban említett tapasztalathoz, hogy a klasszikus kereskedelmi liberalizációs tematikák a '90-es évektől kezdődően háttérbe szorúlnak és egyre inkább jelennek meg olyan területek a szabadkereskedelmi tárgyalások napirendjén, amely a civil társadalom aktív figyelmét, vagy akár heves ellenállását váltja ki. E szerepbéli erősödésnek lehetünk tanúi az elmúlt két évtizedben, amelynek valószínűsíthető következménye, hogy a nagyobb figyelem és nyilvánosság mellett zajló tárgyalások a jövőben már nem kerülhetik meg a kereskedelmen és gazdaságon túlmutató szempontok figyelembe vételét és beépítését a tárgyalási napirendekbe.

4. A nem kereskedelmi jellegű szempontok integrációja a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogába

A nem kereskedelmi, vagy nem gazdasági jellegű szempontok integrálása az 1990-es évek kezdete óta – különböző mértékben – a nemzetközi tárgyalások részét képezi és ebből kifolyólag a nemzetközi kereskedelmi egyezmények megfogalmazása során lényeges szabályozási kérdésként vetődik fel.

Általános megközelítésben a nem kereskedelmi jellegű szempontok integrálása mögött egy dilemmahelyzet húzódik meg. Egyrészt a liberalizációs célkitűzés mentén kialakított nemzetközi kereskedelmi jog jóléti implikációi vonzó a globális kereskedelembe becsatlakozó államok számára, másfelől viszont a kedvező gazdasági hatások mellett negatív externális társadalmi (környezeti, szociális stb.) következményekkel is kell számolni, amelyekkel szemben az államok fellépése sok esetben csak olyan eszközökkel képzelhető el, amely szembe megy a liberalizációs célkitűzéseknek (pl. ökoadó, szabványok alkalmazása stb.).

²⁵ C-350/12 P. Tanács kontra in 't Veld, ECLI:EU:C:2014:2039.

²⁶ Ld. Letter to the Council of the EU requesting an opinion in the European Ombudsman's own-initiative inquiry OI/11/2014/MMN concerning transparency and public participation in relation to the Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP) negotiations (29/07/2014), elérhető: http://www.ombudsman.europa.eu/hu/cases/correspondence.faces#_ftn5 [letöltve: 2014.12.01.]; European Ombudsman launches public consultation in relation to the transparency of the Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP) negotiations, elérhető: <http://www.ombudsman.europa.eu/cases/correspondence.faces/en/56100/html.bookmark> [letöltve: 2014.12.01.]

²⁷ Ld. Opening the windows: Commission commits to enhanced transparency in TTIP. Press release (25 November 2014), elérhető: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=1205> [letöltve: 2014.12.01.]. Egyben a Bizottság közzétette a Parlament szerepére vonatkozó közleményt is: Communication to the Commission concerning transparency in TTIP negotiations (Strasbourg, 25.11.2014) C(2014) 9052 final.

²⁸ Az Európai Unió és az Amerikai Egyesült Államok között létrehozandó transzatlanti kereskedelmi és beruházási partnerségre irányuló tárgyalási irányelvek, 2013. június 17. (26.06), 11103/13. Elérhető: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11103-2013-DCL-1/hu/pdf> [letöltve: 2014.12.01.]

Leegyszerűsítve tehát, a nemzetközi kereskedelmi tárgyalásokba bocsátkozó államoknak azzal a dilemmával kell szembesülniük, hogy az egyik oldalon érdekeltek a kereskedelmi liberalizáció továbbvitelében, miközben a nem kereskedelmi szempontok érvényesítését is prioritásként kezelik, ami viszont adott esetben az előző célokkal ellenétes hatásokat is kifejthet. Ez az alapvető dilemma különbözőképpen ragadható meg, akár szaktudományos vizsgálatok tárgyává tehető, példának okáért a környezeti szempontok integrálásának szükségessége alátámasztható, vagy cáfolható a környezetgazdaságtan vagy a környezettudományok apparátusával, de végső soron – praktikus szempontból nézve – mindig az adott államnak kell stratégiai jellegű döntést hoznia, hogy mi az, amit a nemzetközi kereskedelmi tárgyalásokon képvisel, milyen mértékig kezeli prioritásként a nem kereskedelmi szempontok integrálását, mely szempontokat tekint alapvető fontosságúnak, melyeknek tulajdonít kisebb jelentőséget stb.

A fenti alapvető dilemma mellett a kereskedelmi tárgyalások oldaláról nézve alapkérdés, hogy milyen módon ragadható meg technikailag e probléma egy nemzetközi kereskedelmi egyezményben és ténylegesen hogyan 'békíthetők' össze sikeresen a kereskedelmi célkitűzések az egyezménybe integrált nem kereskedelmi jellegű szempontokkal. A kereskedelmi tárgyalások kimenetele szempontjából fontos tehát, hogy sikerül-e a felmerülő szabályozási konfliktusokat – voltaképpen kollíziós helyzeteket – feloldani. Az előzőekben kifejtett kérdéseket logikailag továbbgondolva potenciálisan konfliktusokkal az alábbi dimenziókban kell számolni.

4.1. Belső konfliktus a nemzetközi kereskedelmi jogi szabályozásban

A kereskedelem és a nem kereskedelmi jellegű szempontok szabályozási konfliktusa egyrészt felfogható az egyezményen belüli konfliktusként, amely a kereskedelmi és az egyéb, azon túlmutató megfontolások eltérő jogpolitikai célkitűzéseiből fakad. E konfliktus feloldása egy adott egyezményen belül tipikusan megtörténhet olyan átfogó jellegű szabályok lefektetésével, mint pl. alapelvek, vagy szerződéses célkitűzések. Az alapelvek és célkitűzések szerepelhetnek az egyezmény preambulumban, azonban kiterjedtebb szabályozás esetén egyes nem kereskedelmi szempontok elvei részletesebb szabályozás tárgyát is képezhetik, akár adott esetben pl. önálló fejezetben belül.

Az előbbire példa lehet a WTO-egyezmény, amelynek preambulumban célkitűzésként szerepel a fenntartható fejlődés,²⁹ amely egyben a konfliktus feloldásának módszerét is jól illusztrálja, ugyanis a fenntarthatóság elvét, és voltaképpen a környezetvédelmi szempontokat hangsúlyozottan csak a gazdasági fejlődés különböző szintjeinek megfelelő módon kell figyelembe venni a preambulumban értelmében. Ebből kifolyólag hierarchia rajzolódik ki a kereskedelem fejlődése (liberalizáció) és a fenntarthatóság között, tehát ez esetben a célkonfliktus a liberalizáció javára, és a fenntarthatóság rovására lett feloldva.³⁰

²⁹ A formula szerint a kereskedelem növelésével párhuzamosan lehetővé kell tenni '(...) a világ erőforrásainak optimális használatát összhangban a fenntartható fejlődés céljával, kívánva mind a környezet védelmét és megóvását, mind az ezt szolgáló eszközök erősítését oly módon, ami megfelel igényeiknek és érdekeiknek a gazdasági fejlődés különböző szintjein (...)' WTO-egyezmény 1. preambulumbekkezdése. A Kereskedelmi Világszervezetet létrehozó egyezmény (a továbbiakban WTO-egyezmény). Kihirdette: A többoldalú tárgyalások uruguayi fordulóján (1986–1994) elért megállapodásoknak a Közösség nevében a hatáskörébe tartozó ügyek megkötéséről szóló Tanács 94/800/EK sz. határozat (HL „L” 336). 1994. 12. 23. 1–308. A határozat magyar fordítása a Hivatalos Lap különkiadásában megjelent, lásd 11. fejezet, 21. kötet 80–81. Korábban itthon a WTO-egyezményt az 1998. évi IX. törvényben hirdették ki.

³⁰ Nyilvánvaló tehát, hogy a preambulumban óvatos megfogalmazása mögött egy közgazdasági paradigma, a környezetvédelmi Kuznets-görbe húzódik meg, amely szerint a gazdasági fejlődés szintjének növekedése hosszú távon a környezeti minőségi javítását alapozhatja meg. Ld. ehhez KERÉKES Sándor: A fenntartható fejlődés közgazdasági értelmezése. In: BULLA Miklós – TAMÁS Pál (szerk.): *Fenntartható fejlődés Magyarországon – Jövőképek és forgatókönyvek*. Budapest, Új Mandátum 2006. 196–211.

A részletesebb szabályozásra példa lehet az Európai Unió és Kanada között jelenleg ratifikáció alatt álló Átfogó Gazdasági és Kereskedelmi Megállapodás (*Comprehensive Economic and Trade Agreement, CETA*), amely a preambulum mellett önálló fejezetekben is foglalkozik nem kereskedelmi jellegű szempontokkal, pl. a fenntartható fejlődéssel, környezetvédelemmel és a munka világával összefüggő kérdésekkel.³¹

4.2. Horizontális konfliktus a nemzetközi szabályozásban

A nem kereskedelmi jellegű szempontok integrációja felvetheti az adott kereskedelmi egyezmény és egy specifikus, az adott szemponthoz köthető nemzetközi egyezmény szabályai közötti kollíziós helyzetet. Értelemszerűen ilyen horizontális konfliktusra akkor kell számítani, ha a kereskedelmi egyezmény szerződő államai egyaránt részesei annak, vagy azoknak a nemzetközi egyezményeknek is, amelyek az integrálandó nem kereskedelmi szempont, pl. emberi jogok védelme, vagy környezetvédelem területére esnek. Illusztrációként említhető a nemzetközi kereskedelmi jog és a multilaterális környezetvédelmi egyezmények közötti esetleges konfliktus. Jelenleg ugyanis a több mint 200 multilaterális környezetvédelmi egyezményből hozzávetőleg két tucat szerződés tartalmaz olyan kereskedelmi klauzulákat (pl. a CITES, vagy a Bázeli Egyezmény stb.), melyek potenciálisan kollízióba kerülhetnek az érintett államok által vállalt nemzetközi kereskedelmi szerződéses kötelezettségeikkel. Speciális szabály híján meg lehet kísérelni feloldani e normák viszonyát az általános szerződési jogi alapelvek szerint, így a kollízió feloldásának eszköze lehet a *lex specialis* elvének alkalmazása, azonban az ezzel összefüggő értelmezésben rejlő bizonytalanságok miatt a gyakorlatban nehezen lenne alkalmazható. A szerződések jogáról szóló bécsi egyezmény is ismeri a *lex posterior derogat legi priori* elvét, amellyel teoretikusan nézve ugyan a konfliktus látszólag egyszerűen feloldható lenne, minek következtében az adott nemzetközi kereskedelmi egyezményt, amelybe a környezeti szempontokat integrálják, minden később megkötött multilaterális környezetvédelmi egyezményt automatikusan megelőzne. Azonban a mélyebb elemzés igénye nélkül kijelenthető, hogy ez az elv egységesen és mechanikusan nehezen lenne alkalmazható, tekintettel az egyezmények tárgyi és tartalmi heterogenitására, célszerű ezért e konfliktus feloldását pl. pontos kollíziós szabály megalkotásával megelőzni.

4.3. Vertikális konfliktus a nemzetközi kereskedelmi jog és a nemzeti szabályozások között

A fentiekben túlmenően kézzelfogható lehet az egyezmény által előírt kereskedelmi kötelezettségek és a részes államok nemzeti szintű jogalkotása közötti esetleges feszültség. Arról a kérdésről van tehát szó, hogy a kereskedelmi egyezményben vállalt kötelezettségekkel mennyiben egyeztethetők össze a részes államok által egyoldalúan alkalmazott és nem kereskedelmi jellegű szemponttal igazolt korlátozó intézkedések. Egy adott egyezmény ennek a konfliktusnak a feloldását számos módszerrel megteheti, konvencionális megoldást a GATT szabályai között is találunk: a GATT XX. cikkben – és ehhez hasonlóan a GATS XIV. cikkében – kivételi szabályokkal, azok körében megfogalmazott generálklauzulákkal lett megteremtve pl. a közérkölc, az egészségvédelmi, környezetvédelmi célú korlátozások igazolásának lehetősége. Szintén a WTO szerződési rendszerében találunk példát ettől eltérő módszerre, nevezetesen a technikai akadályokról szóló WTO megállapodás részletszabályok kifejtésével adja meg azt a keretet, amelyen belül a tagállamok még 'büntetlenül' alkalmazhatnak technikai normákat, így adott esetben pl. fogyasztóvédelmi, vagy környezetvédelmi szabványokat vagy más előírásokat.

³¹ Ld. Consolidated version of all chapters, annexes and declarations agreed with Canada (26 September 2014), Chapter 23. Trade and sustainable development; Chapter 24. Trade and labour; Chapter 25. Trade and environment. Elérhető: <http://ec.europa.eu/trade/policy/in-focus/ceta/> [letöltve: 2014.12.01.].

4.4. Az egyes államok nemzeti szabályozása közötti esetleges konfliktusok feloldása

Az egyes államok szabályai közötti eltérések szintén utalhatnak konfliktusos helyzetre és a kereskedelmi forgalmat befolyásoló hatással bírhatnak. Tekintettel arra, hogy a multilaterális szabályok – elsősorban a WTO – lényegesen eltérő (pl. diszkriminációra épülő) szabályozásnak nem igazán adnak teret, ezért ebben a tekintetben, tehát a szabályozásban megjelenő kereskedelmi korlátokban (*regulatory trade barriers*) ma már inkább csak egyes eszköztípusoknak, pl. a szabványok különbözőségének van jelentősége. Az eltérő szabályozásból fakadó kereskedelmi hatásoknak számos iskolapéldáját említik,³² ezek lebontásának – és a mögöttesen meghúzódo konfliktus feloldásának – van azonban egy ésszerűségi korlátja, másképpen kifejezve, vannak eltérő szabályozásból fakadó konfliktusok, amelyek felszámolása nagyon valószínűtlennek tűnik. Illuzórikus példát említve, teljességgel valószínűtlen lenne az USA olyan törekvése a transzatlanti tárgyalások során, hogy az EU számolja fel az Egyesült Királyságban, Írországban, Cipruson, valamint Máltán bevett balkéz-szabályon alapuló forgalmi rendet, bevonva ezzel a sztenderd balkormányos autók piacába ezeket az országokat is, arra hivatkozással, hogy a jelenlegi helyzet rontja az amerikai autógyárak versenyképességét, mert a jobbkormányos autók gyártása jelentős extra költségekkel jár.

A nemzeti szabályozások közötti eltérések alapvetően három technikával számolhatók fel. Az egyik – talán a legnehezebb és legrugalmatlanabb megoldás – az egységesítés. A másik lehetőség a harmonizáció, ez a módszer globális szinten jelenleg is nagy szerepet kap különböző technikai szabványok harmonizációjában (pl. telekommunikáció terén), valamint a harmadik lehetőség a kölcsönös elismerés elvének alkalmazása.

Külön említést érdemel a spontán harmonizáció, amely versenyképességi nyomás esetén nem egyszer – a fent már más összefüggésben említett *race to the bottom* logikája mentén – az alacsonyabb szintű szabvány bevezetése felé tereli az államokat. Érdekesként azonban utalni lehet arra a tapasztalatra, hogy amennyiben egy adott exportpiacon nagyon erős az elköteleződés egy magas szintű szabvány mellett, nem kizárt, hogy az exportáló ország szabályozása spontán módon a magasabb szintű szabvány irányában fog elmozdulni. Ennek konkrét példáját az EU és az USA viszonyában a környezetvédelmi normák területén találjuk. Az elmúlt két évtizedben az USA szövetségi államai több esetben majdhogynem egészében emeltek át uniós környezetjogi normákat és jogintézményeket, amelyek mögött kevésbé a magas szintű környezetvédelem elve mellett elköteleződés, mint inkább az a célzat volt kimondottan is jelen, hogy csak az uniós normák adaptációjával és e normák elfogadásával tudták az USA vállalatai megtartani versenyképességüket az európai piacon.³³

Összegezve tehát, az államok kereskedelmi szabályozási korlátai, amelyeket sok esetben kereskedelmen túlmutató érvekkel, a társadalom szempontjából lényeges közpolitikai célokkal igazolnak, szintén megoldandó konfliktust jelenthetnek egy kereskedelmi egyezmény elfogadása során. A szabályozások eltéréséből fakadó helyzet ideálisan harmonizációval, vagy akár a kölcsönös elismerés elvének az egyezménybe történő beépítésével kivitelezhető. Fontos azonban, hogy ha az adott kereskedelmi egyezmény valóban elkötelezett bizonyos nem kereskedelmi jellegű szempontok érvényesítése mellett, a

³² Pl. a Campbell-konzervek esete az eltérő USA és kanadai konzervszabványokkal; a járművek eltérő fényszóró-szabványai az USA-ban és az EU-ban, bővebben ld. Simon LESTER – Inu BARBEE: The Challenge of Cooperation: Regulatory Trade Barriers in the Transatlantic Trade and Investment Partnership. *Journal of International Economic Law*, 2013/4. 847-867.

³³ A REACH-rendelet USA-beli adaptációjának történetét ld. Joanne SCOTT: From Brussels with Love: The Transatlantic Travels of European Law and the Chemistry of Regulatory Attraction. *The American Journal of Comparative Law*, 2009/4. 897-942. Az EU és az EU-jog Egyesült Államokon belüli hatását vizsgálja: Elaine FAHEY: On the Use of Law in Transatlantic Relations: Legal Dialogues between the EU and US. *European Law Journal*, 2014/3. 368-384.

konfliktus feloldása ne a magasabb követelményeket megfogalmazó állam szabályozásának a rovására történjen.

5. Záró gondolatok

A fenti rövid elemzés ráirányította a figyelmet arra a folyamatra, amely szerint a nem kereskedelmi jellegű szempontok felértékelődése észlelhető a kereskedelempolitikai diskurzusban és szabályozásban az elmúlt néhány évtizedben. Látható volt, hogy e szempontok nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogába történő integrálása több konfliktusos, vagy kollíziós helyzet megoldását igényli. A bekövetkező változás mértéke kapcsán nem túlzás azt állítani, hogy az említett társadalmi szempontok beépítése által előálló kihívás alapjaiban rengeti meg a nemzetközi kereskedelemről és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogáról alkotott felfogásunkat. Kérdés azonban, hogy a nemzetközi kereskedelem normatív keretei akadályozhatják-e a kereskedelempolitika rendszerétől független, külső tényezők, tehát nem kereskedelmi szempontok érvényesülését.

Alapvető korlátként itt elsősorban a globális kereskedelmi jog – a GATT-WTO rendszerének esetleges korlátait lehet említeni. Ha tehát az előbbi záró kérdésre a választ a globális kereskedelmi jogban keressük, akkor látható, hogy mivel annak kereteit elsődlegesen homogén jellegű szempontok (ti. a kereskedelmi liberalizáció) határozzák meg, így attól jelenleg még idegen az olyan külső tényezők tekintetbevétele, mint az említett környezetvédelem, szociálpolitika, fogyasztóvédelem, emberi jogi szempontok, vagy kultúrapolitikai megfontolások. A homogén jelleg voltaképpen azt jelenti, hogy a nemzetközi kereskedelmi jog jogpolitikai háttere majdhogynem vegytisztán a szabadkereskedelmi politika téziseihez és az abból következő fokozatos liberalizációhoz kötődik. E szempontokat közvetíti globális szinten a GATT-WTO rendszere is, amely ma már a nemzetközi kereskedelemben érintett államok nagy részét átfogja. Hangsúlyozni szükséges azonban, hogy ez a 'homogenitás' a GATT-WTO-ban már csak főszabály szerint érvényes. A GATT már az 1947-es megalkotásakor számos kivételt tartalmazott, és ezek némelyikét a kereskedelempolitikán vagy akár a gazdaságpolitikán is túlmutató, külső tényezőre alapozták. A GATT XX. cikk kivételei jelenleg is rendelkezésre állnak, viszont a nem kereskedelmi megfontolások többségének explicit 'jogalapja' nem fedezhető fel a GATT-WTO jogrendben (pl. emberi jogok védelme), következésképpen globális szinten a tanulmányban vázolt törekvések jogalap híján legfeljebb 'innovatív' értelmezések nyomán a gyakorlatban, a WTO vitarendezési eljárásaiban csapódnak le, amelyek – néhány kivételtől eltekintve – eddig nem vezettek sikerre. Nem véletlenül azonban a Doha-forduló mandátuma éppen emiatt helyezte reflektorfénybe e kérdéskört, és számos nem kereskedelmi jellegű tényezővel – pl. a környezetvédelemmel – összefüggésben nagyon pontosan kijelölte a tárgyalás lehetséges irányát.

A másik korlát a nem kereskedelmi jellegű szempontok érvényesíthetőségében rejlik. Amennyiben az új bilaterális, regionális kereskedelmi egyezmények integrálnak is magukba akár anyagi jogi rendelkezéseket ebben a tekintetben, a kérdés, hogy ezek a normák milyen módon lesznek érvényesíthetőek. Kétségtelen, hogy az anyagi jogi szabályok mellett az eljárási normák minősége is jelentős, és egy jól leszabályozott vitarendezési rendszerrel eljárási garanciák is segíthetik e szempontok érvényre jutását. A fent tárgyalt szempontok között azonban már számos olyan tényező megjelent – pl. emberi jogok védelme, vagy a munkavállalók védelmét szolgáló garanciák –, amelyek esetében a klasszikus nemzetközi jogi jogérvényesítés – államok közötti vitarendezés – nem biztos, hogy kielégítő garanciát jelent. Másképpen kifejezve, elképzelhető-e egyáltalán e szempontok adekvát érvényesítése a jelenlegi, hagyományos 'vesztfáliei rendszeren' nyugvó nemzetközi jogi szabályozás eszközeivel, vagy mindazok a változások, amelyek a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogán belül az elmúlt évtizedekben végbementek, rendszerszintű változásokat is igényelnének. E

felvetés – természetesen csak mint költői kérdés – zárja a tanulmányt, azzal a megállapítással kiegészítve, hogy önmagában már az is eredményként értékelhető, hogy a nem kereskedelmi jellegű szempontok mérlegelése és ezek integrálása a nemzetközi kereskedelmi szerződésekbe ma már megkerülhetetlen.